ՄԱՐՄԱՐԱՇԵՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԱՐՏԱՔԻՆ ՀԱՐԴԱՐԱՆՔԸ

ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ Ս. Վ.

Նկ. 1

Մարմաշենի կաթողիկե եկեղեցու (Սուրբ Մարիամ Աստվածածին, 988 թ.) հարդարանքի մեջ ուրույն տեղ են գրավում հյուսիսային պատի արևմտյան որմնախորշի զարդերը: Սա նույնպես ընդհանուր առմամբ մշակված է մյուսների նման. երկու կողմից բարակ և սլացիկ զույգ կիսասյուների վրա հանգչում է պրոֆիլավոր կամարը (նկ. 1): Սակայն կամարի ներսի կողմում որմնախորշի հարդարանքը տարբեր է մյուսներից: Փոքր խորշը զարդարված է կի-սաշրջանաձև ճառագայթներով:Մեծ խորշում նույնպես ճառագայթներ են փորված, սակայն ի տարբերություն փոքր խորշի, դրանք ուռուցիկ են: Սրանք վերջանում են կլոր, շրջանաձև քանդակներով, որոնք նման են կիսասյուների և ընդհանրապես եկեղեցին հարդարող մյուս զարդանախշերին:Սակայն ամենահետաքրքիրը սրանց և վերևի գոտու միջև արված քանդակներն են: Այստեղ գալարվող որթի վրա մեկընդմեջ փորված են խաղողի ողկույզներ և տերևներ: Խաղողի ողկույզի հատիկները փոքր են, իսկ տերևը լայն է: Հետաքրքիրն այն է, որ միայն այս որմնախորշն է այսպես քանդակված: Դժվար է ասել, թե սա կապված է նորոգման հետ, քանի որ մյուս որմնախորշերի կամարների վրա նորոգման հետքեր չկան: Խաղողի քանդակը, որ այնպես լայնորեն տարածված էր VII դ. ճարտարապետական կոթողների հարդարանքի մեջ, X-XI դդ. կոթողների հարդարանքում չի պատահում: Ճիշտ է, դրանք հանդիպում են ավելի ուշ ժամանակների խաչքարերի վրա: Հատկանշական է, որ վերը նկարագրված որմնախորշերի մշակումները նույն ձևն ունեն, ինչ Շիրակավանի եկեղեցունը, որ Բագրատունյաց շրջանի վաղագույն կառույցներից է (սակայն այստեղ բացակայում է խաղողի որթը):

Մարմաշենի կաթողիկե եկեղեցին կառուցման, հատակագծային լուծումների և հատկապես հարդարանքի մեջ բավականաչափ պահպանողական է: Հետաքրքիրն այն է, որ այս՝ արևմտյան որմնախորշը կենտրոնական տեղ չի զբաղեցնում, այսինքն՝ ոչ մի բանով մյուսներից առավել չէ ոչ իր դիրքով, ոչ էլ դերով: Ավելին, եթե հյուսիսային եկեղեցին ուշ է կառուցվել, ապա այս որմնախորշը վատ է դիտվել այդ ժամանակ, որովհետև հյուսիսային եկեղեցին փակել է նրա տեսադաշտը: Իսկ եթե հյու-

սիսային եկեղեցին կառուցվել է ավելի վաղ, այս դեպքում առավել ևս դժվար է հասկանալ այս խորշի քանդակների իմաստը:

Կարելի է ենթադրել, որ նախապես մտածել են բոլոր վեց խորշերն էլ այս ձևով քանդակազարդել և աշխատանքը սկսել են այս խորշից, սակայն հետագայում հրաժարվել են այդ մտքից՝ հաշվի առնելով ժամանակի հակումներն ու ճաշակը:

Հատկանշական է նաև, որ Մարմաշենի համալիրում, բացի այս եկեղեցու քանդակներից, ուրիշ հուշարձանների վրա չեն հանդիպում խաղողի քանդակներ (ոչ միայն ավերված ու կիսավեր եկեղեցիների, այլև կան-գուն հուշարձանների վրա): Այս հանգամանքը մի անգամ ևս հաստատում է այն միտքը, որ Մարմաշենի կաթողիկեն ավելի վաղ է կառուցվել: Շիրակավանի եկեղեցին կառուցել է Սմբատ I-ը (890-914 թթ.), այսինքն՝ այն IX-X դդ. շինություն է: Այստեղ ևս չկան խաղողի քանդակներ: Հակառակ սրանց՝ 915-921 թթ. կառուցված Աղթամարի եկեղեցու քանդակների մեջ մեծ տեղ է գրավում խաղողի ողկույզը[1]:

Նկ.2

Մարմաշենի եկեղեցու կամարները երկկենտրոն են (նկ. 2): 1973 թ. պեղումների ժամանակ կաթողիկե եկեղեցու հարավային մասում բացվեց ստիլոբատ (4 շարք), յուրաքանչյուր շարքի բարձրությունը՝ 36սմ, իսկ լայնությունը՝ 20սմ: Հարավային եկեղեցու պատին դրված է ավելի ուշ կառուցված վանքի պարիսպը՝ մոտ 1մ լայնությամբ և մոտ 1,5մ բարձրությամբ պատահական քարերով, որոնց մեջ կան նաև քանդակազարդ քարերի բեկորներ, 70x50սմ չափերով մի խաչքար: Պահ պանվել է վերջինիս տակի կլոր գնդի մի մասը: Կլոր գնդիկներով և խաչթևերի միջև եղած քանդակ ուլունքաշարով զարդանախշման այս ոճը շատ նման է կաթողիկե եկեղեցու մուտքի և բեմի ուլունքաշարերին: բարձրությամբ: 46սմ լայնությամբ ձևավոր մասից բարձրանում են կիսասյուները, որոնք ավելի քան 2մ բարձրությամբ մեկական քարից են: Նորակառույց պարսպի մուտքի մոտ՝ աջ կողմում, դրված է քանդակազարդ խոյակ, տրամագիծը՝ 1մ, որի կողքին նույնպես քանդակազարդ խաչքարի բեկոր կա: Սուրբ Աստվածածին տաճարի (նկ. 3) պատերը բարձրանում են չորս գետնախարիսխներին, որոնց վրա էլ դրված են զույգ կիսասյուների հիմքերը կամ խարիսխները՝ մոտ 35սմ:

[1] Խաղողի ողկույզի և տերևի քանդակներ հայտնաբերվեցին Մարմաշենի վանքից մոտ 1կմ հարավ գտնվող՝ VII դ. եկեղեցու պեղումների ժամանակ (խոսքը Ախուրյանի ձախ ափին գտնվող կիսավեր ալամնատիպ եկեղեցու ավերակների մասին է):

Կիսասյուներից յուրաքանչյուրը (լայն.՝ 20սմ), մոտ 6մ բարձրանալով՝ ձևավորվում է որպես խոյակ՝ կիսագնդաձև զարդերով: Յուրաքանչյուր կիսագնդաձև ելուստ ունի երկուական շրջանաձև զարդեր, որոնց վրա էլ նստում է կամարի հիմքը: Վերջինս կազմված է տարբեր հարթությունների վրա արված երկու կիսակլոր, համարյա պայտաձև ելուստներից: Այս կամարի կենտրոնական մասում պատուհանի բացվածքը բավական շքեղ քանդակազարդեր ունի: Սրա երկու կողմերում կիսասյուների ավելի բարակ ու կարճ աղեղները պսակվում են երկկենտրոն կամարով՝ նախապես մշակված տարբեր հարթությունների կիսակլոր ելուստներով: Այս երկու կամարների միջև արված է ուղղանկյուն փորվածք՝ եզերված նորից կիսակլոր ելուստներով:

Նկ.3

Պատուհանի ներքևի մասը՝ կիսասյուների ամբողջ բարձրությամբ ու լայնությամբ, հորիզոնական ելուստազարդը մշակման է ենթարկված: Ներքևում փորագրված է մի արձանագրություն, որը, դատելով կատարված աշխատանքներից, արվել է նախօրոք պատրաստված տեղում, և վերևի ելուստազարդերն այդ արձանագրության սկիզբն են նախանշում:

Անշուշտ, եկեղեցին կառուցողները չէին կարող իմանալ, թե արձանագրությունն ինչքան տեղ է զբաղեցնելու, որպեսզի ներքևում, այսինքն՝ արձանագրության վերջում ևս այն անջատեին կամ զարդարեին ելուստազարդերով (մի քանի տասնամյակ անց աբխազաց և հայոց Մարիամ թագուհին ավելի փոքրածավալ արձանագրություն է փորագրել տալիս այս նույն պատի արևմտյան անկյունում, նույն բարձրության վրա): Արտաքին կենտրոնական կամարն աջ ու ձախ կողմերից պարուրված է խորը, եռանկյունի որմնախորշերով, որոնց եզրավորում են նույնպիսի զույգ կիսասյուներ, որոնք պսակված են կիսակլոր կամարներով: Վերջիններս զարդարված են տարբեր հարթությունների վրա արված հինգ կիսակլոր ելուստներով: Որմնախորշի խորքում՝ կամարի տակ, ճառագայթաձև զարդ է արված: Եռանկյունաձև խորշն իրականացված է երկու հարթությամբ: Ներքևում ատամնավոր, նույնպես փոքր զարդեր են, որոնց միջև կլորավուն ելուստներ կան:

Համանման լուծումներով է քանդակազարդված նաև հյուսիսային ճակատը, որը, սակայն, կենտրոնում ունի միայն մեկ պատուհան, որի հարդարանքը, հարավայինի հետ համեմատած, այնքան էլ ճոխ չէ, բացի այդ, պատուհանի բացվածքն առնված է ուղղանկյուն շրջանակի մեջ, որը տարբեր հարթություններում կլորավուն ու ակոսավոր ելուստներից է բաղկացած:

Այս պատուհանից ներքև փորագրված է 1225 թ. 21-տողանոց արձանագրությունը, որին նույնպես ջանացել են տալ հարավային պատի ար-

ձանագրությանը համապատասխան տեսք: Սա ևս տեղադրված է ճակատի կենտրոնական մասում՝ պատուհանից անմիջապես ներքև և գրեթե նույնքան տեղ է զբաղեցնում, որքան նախորդը: Սակայն նրա առավելությունը չունի, քանի որ եկեղեցու հյուսիսային պատին շատ մոտ է դրված: Ամենամեծ տարբերությունն այս երկու ճակատների միջև այն է, որ արևմտյան խորշը բոլորովին այլ հարդարանք ունի, քան մնացած հինգ խորշերը:

ВНЕШНЕЕ УБРАНСТВО ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЦЕРКВИ МАРМАШЕНСКОГО МОНАСТЫРСКОГО КОМПЛЕКСА

АРУТЮНЯН С. В.

Резюме

Церковь Св. Марии Мармашенского монастырского комплекса отличается оригинальным внешним убранством, что, в частности, касается западной ниши северного фасада церкви, украшенного орнаментом, изображающим виноградную лозу и виноградные листья. Этот орнамент был широко распространен в архитектурных памятниках VII в., но отсутствует в большинстве памятников X в., являясь элементом декора армянских хачкаров позднего периода.

Архитектурный замысел церкви Св. Марии восходит к традициям армянского зодчества раннего средневековья.